

Рецензії

Михайло ГЛУШКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3520-8891>

ПІДСУМКОВА ПРАЦЯ ПРО ТРАДИЦІЙНЕ БУДІВНИЦТВО УКРАЇНЦІВ СЛОВАЧЧИНИ

**Мирослав Сополіга. Народна архітектура
українців Словаччини / Мирослав
Сополіга. — Свидник, 2016. — 351 с. : іл.**

У 2016 р. наукова громадськість Словаччини й України відзначила 70-річчя з дня народження відомого українського етнолога і музеєзнавця Мирослава Сополіги. Святкування цієї дати супроводжували різні урочисті заходи, численні публікації у часописах про його життєвий і творчий шлях, заслані державні нагороди і відзнаки громадських організацій тощо. Але найбільшою подією для уродженця міста Свидника, що у Словацькій Республіці, став вихід у світ наукової синтези «Народна архітектура українців Словаччини», яка увінчала майже півстолітнє його зацікавлення народною архітектурою українців Східної Словаччини¹. Видавничий проект реалізували завдяки ініціативі та меценатству Дмитра Рипели, а саму монографію опублікували зусиллями Словацького національного музею — Музею української культури у Свиднику та громадського об'єднання «Русько-українська ініціатива» цього ж міста.

Монографія «Народна архітектура українців Словаччини» справді є аналітично-синтетичним дослідженням, позаяк ґрунтується на широкій джерельній основі, передусім на польових етнографічних джерелах (їх особисто зібрав автор), й охоплює весь комплекс традиційного будівництва — типи і форми сільських поселень, типи і варіанти житлових, господарських, технічно-промислових, громадських, сакральних та інших споруд, причому кожна з них осмислена і простудійована крізь призму природно-географічних, соціально-економічних та культурно-етнічних чинників.

Значний тематично-предметний засяг наукового зацікавлення М. Сополіги безпосередньо вплинув на структуру його праці, яка містить аж 10 розділів. Зокрема, в першому розділі «Українці Словаччини: історико-етнологічний аспект» автор порушив чотири важливі питання: стисло торкнувся історичного минулого українців Словаччини, окреслив сім причин, що змусили його зумисне вивчати їхню народну архітектуру, визначив предмет, мету та основні методи дослідження, нарешті, охарактеризував джерелознавчу основу монографії і творчий доробок своїх попередників — знавців народної архітектури українців загалом і русинів-українців Східної Словаччини зокрема. Корисними і навіть

¹ Першу наукову працю про цю ділянку матеріальної культури українців Словаччини М. Сополіга опублікував у 1972 р. [3], перші науково-популярні — наступного року [4; 5].

повчальними для сучасників (етнологів, фольклористів, мистецтвознавців) є вміщені у цьому розділі схематична карта і список населених пунктів, які народознавець включив у мережу своїх наукових студій. До речі, ця мережа налічує 347 населених пунктів (с. 12—13), що навіть більше, ніж у відомому «Атласі українських говорів Східної Словаччини» Василя Латти [1]. Водночас вона безпосередньо засвідчує скрупульозність, системність та цілеспрямованість автора під час його довголітньої науково-пошукової роботи.

Сказане підтверджує постановка дослідницької проблеми і рівень її вирішення в другому розділі рецензованої монографії — «Народне будівництво та довкілля», — в якому вчений аналізує вплив природно-географічного середовища та виробничо-господарської діяльності місцевого населення на його традиційне житло та побут, типи і форми сільських поселень тощо. Автор встановив, що для «переважної частини досліджуваної області (Східної Словаччини. — М. Г.), як і для лемківських сіл у Польщі, характерна [...] проміжна форма [...] двох типів поселень. Це переважно однуличні села, в яких тільки частина земельного масиву розділена на лани, що знаходяться навпроти відповідних садіб. Решта землі розподілена нивовою системою» (с. 41).

Відтак у чотирьох наступних розділах («Житлові споруди», «Горизонтальний розвиток житла»,

«Інтер'єр народного житла» та «Функціонування житла — організація хатнього побуту») М. Сополіга докладно студіює житло русинів-українців другої половини ХІХ — першої половини ХХ ст. Йдеться, зокрема, про види будівельних матеріалів (дерево, камінь та глину), вибір місця під забудову, основу кожної споруди («фундамент», підмурівок), обробку будівельних матеріалів, встановлення підвалин («зав'язування» хати), конструкцію і технологію зведення стін, стелі та даху, види покрівельного матеріалу, віконні та дверні пройми, зовнішнє оздоблення традиційного помешкання тощо. З'ясовуючи планувальні типи житла, на основі конкретних об'єктів народного будівництва народознавець послідовно простежує їх розвиток від однокамерного до дво- (хата + сіни), три- (хата + сіни + комора) та багатокамерного, відзначаючи водночас варіативність та локальну специфіку більшості з них. Важливо, що текстову частину цього розділу органічно доповнює значна кількість графічних планувальних схем, які ілюструють конкретні архітектурні об'єкти, виявлені, обміряні та описані етнологом у різних селах Східної Словаччини — в Ладомирові, Уличі-Кривому, Руській Бистрій, Кленовій, Тополі, Лукові, Рівному, Цигелці, Остурні, Нижніх Репашах та ін.

Об'ємним за обсягом є розділ про інтер'єр народного житла. Спершу дослідник описує набір традиційних меблів, які поділяє на дві умовні групи — «для відпочинку та зручності людини» (стіл, лава («лавка», «шафарня», «бамбетель» та ін.), стілець («стулець», «стульча», «стільчик» тощо), ліжко («постіль»), дитяча колиска («гойдачка», «гойда», «розганячка», «колісанка», «дуркачка» та ін.) і «для відкладання та схову продуктів і речей домашнього вжитку» (жердка («жердь», «дрючок» тощо), «грядкы» (дві паралельні жердки), полиця, мисник-полиця, ложник («льжник», «жычник» та ін.), скрині різного функціонального призначення («лада», «каста», «касня», «сусік», «сушік» тощо))². Відтак ідеться про систему

² Деякі сучасні знавці інтер'єру народного житла українців Карпат поділяють наявні у їхньому помешканні меблі на інші групи — для тимчасового відпочинку (стаціонарні і переносні), меблі, призначені для сну дорослих і дітей, та меблі як компонент кухонного й ужиткового призначення (для споживання їжі, зберігання продуктів і предметів

опалення житла, зокрема, про походження, типові риси та географію поширення традиційної варистої печі («пеца»), причини орієнтації її челюстей в напрямку до бічної (торцевої) стіни хати, способи виведення диму із житлового приміщення, сіней і горища, а також про будівельний матеріал, з якого зводили опалювальні пристрої та димоходи. Загалом же на основі докладного аналізу фактографічного матеріалу народознавець дійшов висновку, що за походженням опалювальна система житла українців Словаччини містилася на межі двох основних європейських зон — «східноєвропейської зони з піччю без самостійного вогнища та зони, яка характеризується поєднанням печі з відкритим вогнищем» (с. 123).

М. Сополіга розглянув також організацію хатнього побуту (розділ 6), виокремивши кілька функціональних зон (за автором — «частин хати») — кухонну (місце біля печі), репрезентативну (діагонально протилежний від печі куток, де переважно стояв стіл), спальну (передовсім місце між піччю і бічною стіною хати) та робочу (місце при вході, біля печі та посередині помешкання). Зумисне дослідник окремо виділив сіни та комору як невід'ємні компоненти трикамерного житла, торкнувшись їхнього основного функціонального призначення та облаштування. Зрештою, як засвідчують подані автором польові етнографічні джерела, за організацією, обладнанням та використанням внутрішній простір традиційної хати русинів-українців Східної Словаччини відзначався типовими загальноукраїнськими рисами. У минулому місцеві селяни, як і хлібороби Полісся чи історико-етнографічної Волині, Бойківщини чи Покуття, інших етнографічних одиниць України часто-густо утримували у приміщенні свійських тварин (теляток, ягнят, поросят) та домашню птицю, особливо у зимову морозну пору, зберігали картоплю, ткали за допомогою «кросен» (горизонтального ткацького верстата) полотно тощо. Це саме стосується облаштування і функціонального призначення сіней та комори.

Значне місце у рецензованій монографії посідає документальний матеріал про господарські будівлі й типи дворів (розділ 7). Зокрема, серед господарських об'єктів народної архітектури фігурують

господарського призначення, обладнання для навішування тканин, одягу тощо) [2].

будівлі чотирьох різновидів. Найважливіші з них слугували для зберігання сільськогосподарської продукції — зерна (ями, різні за конструкцією та формою комори — «кіш» («кішниця»), «сусік», однокамерний шпихлір («сипанець», «комора»), картоплі («яма», «копа», «рупа», «діл», «пивниця» тощо), сіна і соломи («оборох», «стодола», «пелення» тощо). Різними були також спеціальні будівлі для зберігання сільськогосподарського реманенту та знарядь праці — шопи у формі прибудов («шопка», «дашка», «возарня», «колешня», «пеленник», «причулок» та ін.). Домашня худоба переховувалась у «стайні» («хліві»). Нарешті, значну групу селянського двору українців Словаччини становили будівлі так званих малих архітектурних форм — криниця, сушарня, огорожа тощо.

У цьому ж розділі стисло йдеться про три типи (в авторській версії — «форми») селянських дворів: 1) однорядні («довга хижа»); 2) Г-подібні чи «кутові» та П-подібні чи дворядні; 3) замкнуті. Окремо дослідник розглядає сезонні житлово-господарські будівлі, якими найчастіше користувалися пастухи. Через це конструкція і форма кожної з них відзначалася архаїчністю, а назва переважно засвідчувала вид худоби, яка перебувала на випасі: «вівчарня», «вівча стайня», «волярня», «колярня» тощо. Часто скотарі зводили на пасовищах «колиби» та «кошари» як тимчасові споруди.

Етнографічні відомості про особливості конструкції, зовнішній вигляд та роль різних громадських будівель поданий у восьмому розділі. Зокрема, повсякденне заняття землеробством і скотарством, усілякими домашніми ремеслами і промислами змушували українців Східної Словаччини, як й інших українських етнічних земель дбати про належні умови праці — переробку сільськогосподарської продукції, виготовлення знарядь праці й предметів побуту тощо. Через це у них широко побутували різні спеціальні господарсько-промислові та технічні споруди — водяний млин, сукновальня («фолюш», «валило»), лісопилка («тартак»), кузня. До громадських об'єктів як місця спілкування односельчан під час свята чи в будень належали сільська церква, школа та корчма. Осередком повсякденного спілкування членів громади автор уважає також «хыжу» — звичайну сільську хату (с. 277), що є незвичним для сучасної української етнологічної на-

уки. Але наведені народознавцем аргументи стосовно цієї «місії» сільського житла видаються нам досить переконливими.

Передостанній (9) розділ монографічної праці М. Сополіги має коротку назву — «Сакральна архітектура». Раніше дослідник уже звертався до цієї тематики, а в 1996 р. навіть видав двомовну (словацько-українську) книжку «Перлини народної архітектури» [6]. У пропонованому виданні вчений знову з'ясовує духовні джерела дерев'яних церков XVI—XVIII ст., будівельну майстерність тогочасних українських майстрів, архітектурно-художню досконалість народних пам'яток, їх історичне і пізнавальне значення для майбутніх поколінь та ін. Залучивши візуальні матеріали (відтворені графічним способом горизонтальні й вертикальні плани пам'яток, світлини з відзнятими об'єктами), автор докладно описує процес будівництва тієї чи іншої дерев'яної перлини (заснування фундаменту, встановлення підвалин, зведення зрубних стін, встановлення даху, влаштування покрівлі), з'ясовує членування внутрішнього простору споруд, визначає художньо-стильові особливості кожної з них тощо. Це дозволило вченому визначити три типи (за автором — «школи») пам'яток сакрального будівництва Пряшівщини — лемківський, бойківський та бойківсько-лемківський, тобто перехідний. Не минув автор своєї увагою також дзвіниці-вежі, найцікавіші іконостаси та художні школи іконописної творчості. Крім цього, в окремому підрозділі йдеться про малі сакральні архітектурні форми — дзвіниці, каплички, придорожні хрести, церковну огорожу.

Завершує рецензовану монографічну працю розділ «Основні тенденції розвитку сільського будівництва після 1945 року», в якому народознавець простежує два основні етапи змін у сфері традиційного будівництва: перший етап — це поступові зміни, які тривали від 1945 р. до завершення колективізації у сільському господарстві; другий етап — це радикальні зміни у народному будівництві, що розпочалися після завершення колективізації і тривають досі.

Отже, у ділянці житлово-господарського комплексу М. Сополіга виділив три головні зони народного будівництва українців Словаччини: східну чи бойківсько-лемківську, центрально-лемківську та

західно-лемківську і з'ясував етнографічні особливості кожної з них. Автор синтези виявив і зафіксував цілу низку властивих для місцевого будівництва архаїчних за походженням явищ та елементів, простежив їх зв'язок із традиційним будівництвом українців Закарпатської області та Галичини, інших українських етнічних земель, спільні й відмінні риси з народним житлом словаків і поляків. Важливе наукове значення має докладне дослідження і популяризація пам'яток сакральної архітектури українців Східної Словаччини — дерев'яних церков XVI—XVIII ст. Вони, як і об'єкти житлово-господарського комплексу та споруди громадського призначення, зберегли давню українську культурну основу.

Студіювання синтези М. Сополіги «Народна архітектура українців Словаччини» полегшують різні додатки — список використаних джерел і літератури, словник народної будівельної термінології українців Пряшівщини, географічний покажчик. Видання «рясно» прикрашають сотні ілюстрацій, серед яких особливо виділяються художньою та естетичною якістю кольорові світлини з майстерно відзнятими об'єктами житлово-господарського комплексу та сакральної архітектури. Найвний у монографії й один неочікуваний «сюрприз» — об'ємна вставка «Частина документації народного будівництва з етнографічних досліджень автора в 70-х роках ХХ століття» (с. 183—264), тобто суто джерелознавчий матеріал, причому високої проби. Це стислі описи, фотоматеріали та візуальне тривимірне графічне відтворення 40 пам'яток традиційного будівництва (хат, дворів і садіб), які народознавець виявив та дослідив під час наукових мандрівок територіями Східної Словаччини. На жаль, цей важливий «додаток» не зазначений у змісті, через що під час першого знайомства з виданням у читача виникає деяке сум'яття стосовно його місцезнаходження та призначення.

Загалом же монографія «Народна архітектура українців Словаччини» має для української етнології важливе наукове значення. З одного боку, вона підсумовує майже півстолітню працю провідного вченого-народознавця і музеєзнавця Мирослава Сополіги, з іншого — аргументовано і наочно доводить автохтонне походження українців на території Східної Словаччини. Тому навіть при найгірших песимістичних прогнозах стосовно їхньої подальшої долі ніхто вже

не зможе це заперечити, бо хати і церкви як історичні «свідки» не переміщуються самостійно в географічному та етнокультурному просторі.

Štátne múzeum ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku, 1996. — 128 s.

REFERENCES

1. *Латта В.* Атлас українських говорів Східної Словаччини / Василь Латта ; наук. і картограф. допрац. та упоряд. З. Ганудель, І. Ріпка, М. Сополіга. — Братіслава ; Пряшів, 1991. — 552 с.
 2. *Сивак В.П.* Облаштування інтер'єру народного житла Українських Карпат кінця ХІХ — першої половини ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук / Василь Пилипович Сивак. — Львів, 2017. — 20 с.
 3. *Сополіга М.* Жиле приміщення в народному будівництві північно-східної частини Снинщини в другій половині ХІХ та на початку ХХ століття / Мирослав Сополіга // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. — Свидник, 1972. — Вип. 6. — С. 119—163.
 4. *Сополіга М.* Печі в народному житлі українців Східної Словаччини / Мирослав Сополіга // Дружно вперед. — 1973. — № 5. — С. 8.
 5. *Сополіга М.* Стіл у народному житлі українців Східної Словаччини / Мирослав Сополіга // Дружно вперед. — 1973. — № 1. — С. 22—23.
 6. *Sopoliga M.* Perly ľudovej architektúry / Miroslav Sopoliga // *Сополіга М.* Перли народної архітектури. — Vydali DINO, vydavateľská fotoagentúra vo Prešove a
- Latta, V. (1991). *Atlas ukrajinskykh hovoriv Skhidnoi Slo-vachchyny / nauk. i kartohraf. dooprats. ta uporiad.* Z. Hanudiel, I. Ripka, M. Sopolyha. Bratislava; Priashiv [in Ukrainian].
 - Syvak, V.P. (2017). *Oblashtuvannia interieru narodnoho zhytla Ukrainykh Karpat kintsia XIX — pershoi polovyny XX st.: Avtoref. dys. ... kand. ist. nauk.* Lviv [in Ukrainian].
 - Sopolyha, M. (1972) *Zhyle prymishchennia v narodnomu v narodnomu budivnytstvi pivnichno-skhidnoi chastyny Snyshchyny v druhii polovyni XIX ta na pochatku XX stolittia.* In *Naukovyi zbirnyk Muzeiu ukrainskoi kultury u Svydnyku* (Vyp. 6, pp. 119—163). Svydnyk [in Ukrainian].
 - Sopolyha, M. (1973). *Pechi v narodnomu zhytli ukrainsiv Skhidnoi Slovacchyny.* In *Druzhno vpered* (N 5, p. 8) [in Ukrainian].
 - Sopolyha, M. (1973). *Stil u narodnomu zhytli ukrainsiv Skhidnoi Slovacchyny* In *Druzhno vpered.* (N 1, pp. 22—23) [in Ukrainian].
 - Sopoliga, M. (1996). *Perly ľudovej architektúry*; Sopolyha, M. (1996). *Perly narodnoi arkhitektury.* Vydali DINO, vydavateľská fotoagentúra vo Prešove a Štátne múzeum ukrajinsko-rusínskej kultúry vo Svidníku [in Slovakian and Ukrainian].